

נרות השבת

על מוטיבים של אור ואש בשירים משל ח. נ. ביאליק, איציק מנגר, זלדה ואיתמר יעוז'קסט ובסיפור "המטפחת" של ש"י עגנון

גב' יהודית וינוגרד, בית כנסת 'הלל'

חביבה מצוות הדלקת נרות שבת על בנות ישראל שאור נרות השבת מפאר את הבית ומרבה אהבה, משכין שלום בין איש וביתו ובינו לבין עצמו ומביא לתיקון העולם באמצעות הוספת אור תורה ואמונה. ומרובה חשיבותה של מצווה זו עד כדי כך שאמרו חכמים שמי שאין לו כסף לקנות נר למאור יחזר על הפתחים כדי לקנות נר.

שלושה טעמים למצווה¹: א) לכבוד השבת שאין סעודה חשובה בלא אור. ב) לעונג שבת, כדי שיוכל אדם לראות את המאכלים אשר לפניו ולהתענג עליהם. ג) להשכין שלום בבית, שיראה אדם את החפצים אשר לפניו ולא ייתקל בהם ויבוא חלילה לידי כעס.

נוהגים להדליק שני נרות, אחד כנגד "זכור" ואחד כנגד "שמור" והכפלת האור יוצרת תחושה של שפע ושל ברכה. שעת הדלקת הנרות, עת רצון היא, בה מתייחדת האישה עם עצמה ועם קונה. בשעה זו מתפללת היא על בני ביתה ועל כל הזקוקים לברכת ד' ונצרכים לעזרתו.

מטרת מאמר זה הנה לבחון את גילויי המוטיבים של האור והאש בשירים משל ח. נ. ביאליק, א. מנגר, זלדה וא. יעוז'קסט ולעמוד על הדומה ועל השונה בייצוג המוטיבים הללו בשירים תוך בדיקת משמעויותיהם בהקשר של השיר כולו.

1. הרב אליעזר מלמד, הדלקת נרות שבת, שבט, תשע"א. באתר ישיבה:
<http://www.yeshiva.org.il/midrash/581>

א. אמי זיכרונה לברכה² / חיים נחמן ביאליק^{3 4}

אמי, זכרונה לברכה, הייתה צדקת גמורה

ובאלמנותה עניה מרודה.

ויהי ערב שבת, החמה בראש האילנות –

ובביתה לא נר ולא סעדה.

בדקה ומצאה עוד, מעשה נסים, שתי פרוטות –

”הלחם אם נרות?” – פסחה,

רצה ותשב, וביתה הצנומה משאת הקדש:

שני נרות הברכה.

ויהי בהעלותה הנרות ולא יכלה התאפק,

כי מר לה, כי רתח לבבה,

ותבך הצדקת, ודמעה מקמטי לחייה נפלה –

ונר אחד תסס וכבה.

תהומות מלבה שועו, אמהות וכרובים

2. חיים נחמן ביאליק, השירים, ערך אבנר הולצמן, דביר, תל אביב, עמ' 453-454. בשל אורכו של השיר הוא מובא כאן בהשמטת בתים שלישי ורביעי, שישי ושביעי.
3. הביוגרפיות של היוצרים מבוססות ברובן על המידע באתר "לקסיקון הספרות העברית החדשה".
[/http://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon](http://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon)
4. חיים נחמן ביאליק נולד ב-1873 בכפר ראדי בוהלין. בשל המצוקה בביתו עברו עליו שנות ילדותו בבית סבו. ב-1890 עבר ללמוד בישיבת וולוז'ין, וכעבור שנה עבר לאודסה בשאיפה להתוודע לסופרים הנערצים עליו. השנים הראשונות של המאה העשרים היו תקופת הזוהר של יצירתו בכמות ובאיכות. ביאליק ערך עם רבניצקי את ספר האגדה – תרגום וסידור אגדות התלמוד מתוך מגמות חינוכיות ולאומיות. ב-1909 ביקר לראשונה בארץ ונתקבל בכבוד רב. ביאליק פרסם שירים, סיפורים קצרים ומאמרים. ב-1924 השתקע ביאליק בישראל וביתו בתל אביב הפך מרכז רוחני – תרבותי. ביאליק יצא לניתוח בווינה ב-1934 ושם נפטר.

התיפּחו מגרונה.

לא שמעה עוד אֶזן של מעלה, לא ראה עוד פּסא הכבוד
בהתעטף כה נפש ביגונה.

אז תשל מלחי הצדקנית דמעה אחת בוערת,
רסיס אש להבה,
ובצנחה, ויפל בבית אור משנה, כי נצת
הנר אשר קבה.

כמעט פקחה אמי עיניה העששות וארא:

אור שבעת הימים שם יהל,

כי נשקה השכינה עליהן. – תעמד זכות הצדקת

לנו ולכל־ישראל.

השיר נכתב בלונדון בשנת 1931⁵. במרכזו, דמות האם האלמנה, עניה מרודה המתחבטת בין קניית לחם בשתי פרוטותיה האחרונות לבין קניית נרות שבת. וכבר הזכרנו שעל פי ההלכה, מי שיש לו מעט כסף יקדים לקנות לחם, כדי שלא יצום בשבת, ואם נותרו בידיו מעות, יקנה נר למאור⁶. הכרעת האם בעד קניית נרות לשבת היא ניסיון להעניק לשבת משהו מן השלמות וההרמוניה שהבית כה חסר אותן, אך דמעת האם שנשרה מן העין, גורמת לכיבוי הנר – מקור האור, והשבת נותרת שתומת עין ונכלמת. הביקורת והפרשנות לשירת ביאליק עסקו לאורך שנים במשמעויות השונות של מוטיב הדמעה והאור. בשיר זה, עלבונה של האם הענייה ועלבונה של השבת משילים מעינה דמעה בוערת המציתה מחדש את הנר שכבה, ושלהבתו ממלאה את הבית באור משנה – אור שבעת ימים, הנוגע באורה של שכינה. ההרמוניה באה לידי ביטוי בשימוש במספר הטיפולוגי שבע המעלה באסוציאציה

5. הולצמן מתאר את נסיבות כתיבתו של השיר, שם, עמ' 452.

6. הרב אליעזר מלמד, שם.

את הפסוק "וְהָיָה אֹרֶז־הַלְבָּנָה, כְּאֹרֶז־הַחֲמָה, וְאֹרֶז־הַחֲמָה יִהְיֶה שְׁבַע־עֵתִים כְּאֹרֶז־שְׁבַע־עֵתִים הַיָּמִים--בְּיָוֶם חֶבֶשׁ ד' אֶת־שֶׁבֶר עֲמוֹ וּמַחֲץ מִכְּתוֹ יִרְפָּא"⁷. הצירוף האוקסימורוני "דמעה בוערת" מעצים את תיאור רגשותיה של האם ומאדיר את כוחם של נרות השבת. השיר מסתיים במיזוג שני המוטיבים: דמעת האש נבלעת והופכת להיות חלק מן האור הגדול המציף את הבית ברדת השבת עליו⁸.

תיאור דמות האישה / האם המדליקה נרות שבת מופיע גם בסיפורו של ביאליק "החצוצרה נתביישה"⁹. בסיפור זה מגורשים בני הבית מביתם בערב פסח שחל להיות בשבת. בעודם מטלטלים בשיירה אל העיירה הסמוכה, עוצרת האם את העגלה ויורדת ממנה כדי להדליק נרות שבת ומועד: "איש לא התפלא. הרי שבת ופסח כאחד היום, והיא מימיה לא בטלה את ברכת הנרות"¹⁰. מתוך היער, מתוך מצוקת הגרוש, יוצר שילוב המוטיבים של האש והאור באופן פאראדוקסלי, אורה של הרמוניה ושלמות. וזו מועצמת באמצעות מוטיב הזהב ובעזרת ממד ההכפלה: "בעוד רגע הזהבו מעל התל שתי שלהבות קטנות. החורשה הסמויה נתפקחה פתאום, כאילו נקבעו בה שתי עיניים חיות... שתי השלהבות היו בעיני כשתי נקודות זהב של סוף פסוק בשולי הרקיע: עד כאן חול, מכאן ואילך - שבת ויום טוב"¹¹.

7. ישעיה ל כו.

8. אבנר הולצמן בהערתו לשיר מציין כי העובדה שכותרת המשנה שלו מייחסת את הסיפור לשיחות הצדיק מוילדניק מעידה כי לפנינו אגדה ולא תיאור הלקוח מן הביוגרפיה האישית שלו. הולצמן מציג לראות בשיר את הממד האירוני ואת מחאת האם על ענייה ועל עליבותה. לענייננו, ניתן עדין לראות בשיר את כוחה של תפילת אישה העומדת בפני קונה בפרוש השבת כנפיה.

9. חיים נחמן ביאליק, סיפורים, מסות, שירים, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל אביב, תשס"ח עמ' 100-81.

10. "החצוצרה נתביישה" עמ' 99.

11. שם.

ב. בלדה על נרות השבת¹² / איציק מנגר¹³

הבלדה¹⁴ היא שיר קצר שנושאו היסטורי או אגדתי.¹⁵ "הבלדה על נרות השבת"¹⁶ נכתבה על ידי איציק מנגר בשליש הראשון של המאה העשרים, בתקופה של פוגרומים שנערכו ביהודי פולין ביוזמת הכנסייה ובעידודה. גיבורי הבלדה הם שניים: הנערה היהודייה והנזיר המנסה לכפות עליה להשתחוות לצלם או לנשקו. הנערה עומדת בסירובה ומשלמת על כך בחייה. מוטיב האור ומוטיב האש מופיעים בבלדה כאלמנטים מנוגדים וכל אחד מהם משמש כמאפיין של אחת הדמויות. נרות השבת הם נרות זהב ומייצגים את הנערה ובאמצעותה את היהדות כולה. "כיצד זה אוכל / ליטול בידי את הצלב? / הרי את נרות השבת של אמי / אבייש, את נרות הזהב". מנגד ניצב הנזיר השחור "ועינו באש תיקד". הנזיר הינו הפיגורה המייצגת של הנצרות. הקונפליקט ביניהם, כמתואר בבלדה, אינו רק בין אנשים אלא גם בין סמלים המייצגים דת, אמונה ותרבות. אזכור האם בהתייחס לנרות השבת מדגיש את תחושת המחויבות של הנערה ליהדות ולמורשתה.

בשני הבתים האחרונים מצייר מנגר תמונה בעלת אופי מרטירולוגי של הנערה העולה על המוקד¹⁷. האדום, צבע האש, הולך ומשתלט על זהב הנרות ובאופן ציורי מאכלת אל תוכה אש המוקד את להבותיהן של נרות השבת. מחול האש הופך

12. איציק מנגר, שירים ובלדות, תרגם בנימין טנא, על המשמר, תל אביב, 1969 עמ' 7-8. איציק מאנגער, ליד און באלאדע, הדפסה חדשה בהוצאת המחבר בשיתוף עם "לעטסטע נייעס", תל אביב, 1952, עמ' 3-4.

13. איציק מנגר נולד בצ'רנוביץ בירת בוקובינה ב1901. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, עבר ליאסי ברומניה ובסיומה חזר לצ'רנוביץ. ב1928 עבר לוורשה, אז, מרכז חיי הספרות היהודיים במזרח אירופה. ב1929 הוציא את ספר שיריו הראשון. עם פרוץ המלחמה ב1939 נמלט לפרוץ. לאחר טלטולים הגיע ללונדון וב1951 עבר לניו יורק. ב1958 ביקר לראשונה בארץ. הוא עלה לארץ ב1966 וכעבור שנים ספורות חלה ונפטר בגדרה ב1969. מנגר מוכר בזכות שירי החומש והמגילה שלו. לאחר המלחמה יצאו לאור הדפסות חדשות של ספריו והוא נחשב לאחד מגדולי היוצרים בידיש במאה העשרים.

14. להרחבה על מאפייני הבלדה לסוגיה ראה עזריאל אוכמני, תכנים וצורות, לקסיקון מונחים ספרותיים חלק א', מהדורה ערוכה מחדש ומורחבת, ספריית פועלים, תל אביב, 1992.

15. בשל אזכור שמו של "אותו האיש" בבלדה, בדבריו של הנזיר אל הנערה, נמנענו מהביאה כאן בשלמותה ונסתפק בציטוטים הרלוונטיים מתוכה.

16. להרחבה ראה מאמרו של ראובן רבינוביץ: "הערות לשירי איציק מאנגר" במאזניים, אדר תשכ"ט, מרץ 1969, עמ' 294-300.

17. התמונה מעלה באסוציאציה סיטואציות דומות מתקופת האיקוויזיציה בספרד וכן את הבלדות של שאול טשרניחובסקי – "בת הרב" ו"בת הרב ואמה".

למאבק של צבעים: "אש אדומה בשחור ערבה", אך את הניצחון מעניק מנגר לרוח היהודית באמצעות החזרה אל צבע הזהב. "ועד כלתה האש עד תומה / רק אפר נותר מזיווה / בתוך האפר התלקחו בזהב / נרות שבת שבעה / נרות שבת שבעה..."

במישור הפרסונאלי, קיפדה הנערה את חייה במסרה נפשה על קידוש השם, אך במישור ההיסטורי, נוחלת הרוח היהודית ניצחון המודגש באמצעות החזרה על השורה האחרונה בשיר ובאמצעות השימוש במספר שבע, בדומה לשימוש בו בשירו של ביאליק "אמי זכרונה לברכה". האסוציאציה למנורת המקדש בעלת שבעת הקנים מעמיקה את משמעות מוטיב האור. בידיש נקרא השיר "די באלאדע פון די שבת – ליכט". צמד המילים "שבת ליכט" מרחיב את משמעות הכותרת כיוון שניתן לתרגמו כנרות שבת או כפמוטות או כאור השבת. האלמנט העל – טבעי, המוכר לנו כאחד ממאפייני הבלדה, בא לידי ביטוי בשיר זה בניצחון הרוח היהודית והבלדה מסתיימת באווירה של שגב ותפארת.

ג. פמוטות הכסף, כאשר ברכתי על הנרות, הדליקו נר¹⁸ / זלדה¹⁹

בשיר "פמוטות הכסף" מייצגים הפמוטות את עולמה הפנימי של האישה המדליקה בהם נרותיה: "פמוטות הכסף הם שירי תפארת / כתרים ממורקים בדמעות", ובהמשך השיר: "גבעולי כסף אלה / הם תפילה, הם וידוי". הניגודים בשיר מבטאים את מנעד הרגשות המתערבל בקרבה ברגעים אלו: "כאב מר / בכי עוקר מן השורש / קול הלל וייחול" ההגיגים הפוקדים אותה מדומים בו זמנית ל"נהר ציצים", ל"עופות מיערות הפרא" ו"לברקים". גם כאן מתגלגל מוטיב האור למוטיב של אש כאשר הקודש משליך מעליו את סממני החולין: "ואני כולי ישות יוקדת / חופשית, שמחה בא־להים / שהשליכה מעליה בלוי המוסכמות". השיר מסתיים ב"סהר שותק

18. זלדה, שירי זלדה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, תשמ"ה. (הדפסה ראשונה 1985). השירים, לפי סדר אזכורם בכותרת הפרק, בעמ' 25-26, 27, 100. השירים לא ינותחו במלואם אלא בהתייחס למוטיבים הנידונים במאמר, על כן הסתפקנו בציטוט מלא של שיר אחד בלבד.

19. זלדה מיישקובסקי לבית שניאורסון נולדה ב־1914 בעיר יקטרינוסלב באוקראינה, בת יחידה וצאצאית למשפחה חסידית ידועה, דודניתו של האדמו"ר השביעי של חב"ד ר' מנחם מנדל שניאורסון. אביה וסבה מתו עליה בצעירותה. ב־1926 עלתה המשפחה לארץ והתיישבה בירושלים, שם ידעה שנים של עוני ומצוקה. ב־1950 התחתנה עם ר' חיים אריה מיישקובסקי. הזוג היה חשוך ילדים ולאחר פטירתו של ר' חיים נהגה זלדה לאסוף לביתה נערות צעירות, לגדלן ולטפחן עד שהכנסתן לחופה. זלדה פרסמה את שיריה בבמות שונות, בעיתונים ובכתבי עת. קובץ שיריה הראשון יצא רק ב־1967. בעקבותיו באו ספרי שירה נוספים. זלדה נפטרה ב־1984.

ביערות המוות". שעת הדלקת הנרות יכולה אפוא להיות בו זמנית שעה של חסד ורוממות רוח בצד רגעים של אינטרוספקציה וחיבור לזיכרונות מן העבר, ולו גם מרים וכואבים. חמוטל בר יוסף קושרת את סיומו של השיר לארוע מכונן בילדותה של זלדה – מותו של הדוד על קידוש השם ומעירה כי הניתוק מן העולם הארצי מחבר את הדוברת עם דמותו עד כי דמעותיו ניגרות מעיניה.²⁰

השיר הקצר "כאשר ברכתני על הנרות" ממזג גם הוא את שפע האור עם אש השלהבות והתעלות הנפש נוגעת בכאב: "מבעד לדמעותיי שוטטו שלהבות / והקיר כולו זהב מנצנץ / כל כך אור מסביבי / וכל כך הכאב - / עוד רגע ותצא נשמתני".²¹

הדליקו נר / זלדה

הדליקו נר

שתו יין

השבת קטפה בלאט

את השמש השוקעת.

השבת יורדת לאט

ובקידה שושנת הרקיעים.

איך תשתל השבת

פּרַח עצום ומאיר

בלב צר ועור?

איך תשתל השבת

את ציץ המלאכים

בלב בשר משגע והולל?

התצמח שושנת האלמות

בדור של עבדים

להרס,

בדור של עבדים

למות?!

20. חמוטל בר יוסף, על שירת זלדה, מהדורה מורחבת, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2006. הדפסה ראשונה 1988. עמ' 181.

21. ראה התייחסות לשיר זה אצל חמוטל בר יוסף, שם עמ' 182.

הדליקו נר!
 שתו יין!
 השבת ירדת בלאט
 ובגידה הפרח,
 ובגידה
 השמש השוקעת...

בשיר "הדליקו נר", אחד משיריה המוקדמים של זלדה, מתמודדים הפנים והחוץ, הקודש והחול, השלווה וההוללות. הבית המרכזי של השיר הוא מפץ של ניגודים בין השבת לבין עולם של חומר ויצר, ובעקבותיהם שואלת הדוברת שלוש שאלות²² שעניינן - איך תוכל השבת להשרות קדושתה בעולם של שיגעון והרס. עם זאת, בתי המסגרת ממתנים את רישומו העז של הבית המרכזי. הפניה: "הדליקו נר שתו יין" מראשית השיר הופכת לציווי בבית האחרון והללו מצטרפים לכותרתו של השיר - "הדליקו נר". הדלקת הנר מפלסת לשבת את דרכה אל הלב ולו גם "לב צר ועיוור", אשר על כן, יש להמשיך ולקדש את החול באמצעות השבת, גם אם "שושנת הרקיעים" שהיא מטאפורה לנשמה או לשכינה או לרוח הופכת לעיתים לפרח סתמי...

ד. פמוטות²³ / איתמר יעוז קסט²⁴

שני פמוטות. גופך. והשמש עגלה שוקעת
 מעבר לחלון. יום הששי עוצם עיניים עיפות.

22. השימוש בתבנית המשולשת אופייני לרבים משירי זלדה. ראה חמוטל בר יוסף שם עמ' 125-126.
 23. איתמר יעוז קסט, ספר האור הלבן, עקד, תל אביב, 2009, עמ' 25.
 24. איתמר יעוז קסט נולד בהונגריה ב-1934. מצד אמו הוא נצר לשושלת רבנים ידועה, אך עם השנים הלכה המשפחה והתבוללה. ב-1944 נשלחה המשפחה למחנה ריכוז והשמדה. הם השתחררו מרכבת מוות בגרמניה באפריל 1945 ועלו לישראל בשנת 1951. איתמר יעוז קסט מפרסם מ-1956 שירה, פרוזה, מסות ותרגומים. הוא ייסד את הוצאת הספרים לשירה "עקד" ואת כתבי העת "עקד לשירה" ו"פסיפס". בשנות השמונים החל בתהליך הדרגתי של חזרה בתשובה וכיום הוא מנהל אורח חיים דתי. יעוז קסט היה נשוי לפרופסור חנה יעוז, חוקרת ספרות השואה, אשר נפטרה בניסן תשע"ד.

מה חֲשָׂה אֶת כַּעַת מוֹל רְצוּדֵי הַלְהָבוֹת הַשְּׂתִימִים,
בְּעוֹד דְּמִיּוֹת שֶׁל בְּנֵי הַמְּשַׁפְּחָה נֶאֱסָפוֹת
לְתוֹךְ גּוֹפֶךְ שֶׁבְּרָגַע זֶה נִפְתַּח בֵּין אֶרֶץ לְשָׁמַיִם.
כְּבִסְלִים יַעֲקֹב: שְׁמוֹת עוֹלָיִם יִיּוֹרְדִים בְּךָ בְּחַפְזָה,
וְעוֹד מְעַט שַׁבָּת. שְׁעַת הַחֶסֶד תִּגְמַר בְּהִסְרֵךְ יָדַיִם
מֵעַל פְּנֵיךְ שֶׁלְּבָשׁוּ פְּנִיִם הַרְבֵּה.
צִיר הַדֶּלֶת זַע,
וְאַנִּי בְּפֶתַח הַמְּטַבָּח נֶצֶב. אֲמִי עוֹמְדַת לְיָדֵי,
תַּחֲוִישֵׁת פְּלִיאָה. הִיא: רַק מִשָּׁב שֶׁל רוּחַ. מְעוֹדִי
לֹא רָאִיתִי אֶת דְּמוּתָהּ מוֹאֲרֶת בְּנֵרוֹת שַׁבָּת.
לְרַגַע קַל לוֹהֵט גּוֹפֶךְ בֵּין כָּל הָעוֹלָמוֹת,
צְלִילִית בְּתוֹךְ צְלִילִית נִשְׁזָרֶת. הַשְּׁלֵהָבוֹת מִתְעַמְעֵמוֹת.
יְלָדוֹת הִיא אוֹ זְקֵנָה? – שְׁעָה שֶׁלְּכֹן הַשְּׁעָה זוֹלַג לֹאֵט לֹאֵט.²⁵

בשיר זה, שהנו סונטה²⁶ מצוירת דמותה של האישה / הרעיה המדליקה נרות שבת, כפי שרואה אותה הדובר הצופה בה מן הצד. השיר תופס את מרחב הזמן הלימינאלי בין חול לקודש, בין יום לערב, שעת יום שישי בין השמשות, שעה של מסתורין וסוד²⁷. המטאפורה "יום השישי עוצם עיניים עייפות" ממחישה את עייפותה של

25. ניתוח לשיר זה פרי עטה של אסתר ויתקון מופיע בכתב העת הווירטואלי "ממעמקים" גיליון מס' 52, תשרי, תשע"ד באתר "דעת".

http://www.daat.ac.il/daat/ktav_et/maamar.asp?ktavet=1&id=1533

26. להרחבה על הסונטה, סוגיה ומאפייניה ראה אצל אוכמני, תכנים וצורות חלק ב'.
27. על פי מסכת אבות פרק ה' משנה ו': "עשרה דברים נבראו ביום שישי בין השמשות: פי הארץ ופי הבאר, פי האתון והקשת, המן, המטה והשמיר, הכתב והמכתב והלוחות." יום שישי בין השמשות הוא זמן גבולי הנתפס ביהדות כזמן טעון – שעה של חסד, אך גם שעתם של המזיקים...

האישה בלי לפגום ברוממות ובקדושה האופפות אותה. זוהי שעה של התכנסות. המחשבות, הרגשות, דמויותיהם של בני המשפחה, כולם בתנועה פנימה. מוטיב האש מתגלגל לתמונה רכה של השמש השוקעת ושל הלהבות המרצדות. מול תנועת ההתכנסות עולה תנועה של היפתחות: "גופך שברגע זה נפתח בין ארץ ושמיים". המיקום של "בין לבין" במקום ובזמן הופך את הרגע הזה למיוחד ולהרמוני בהיותו מאחד את כל המרחבים ואת כל העולמות.

ההרמוז המקראי לסולם יעקב שרגליו ניצבות על הארץ וראשו מגיע השמימה²⁸ הופך את האישה עצמה לציר המחבר בין חול לקודש ובין חומר לרוח במנעד שנמתח בין ארץ לשמים. היא השמש העגולה המזינה ומחממת, "האם הגדולה" ששמות כל בני המשפחה עולים ויורדים בה ופניה לובשות פנים הרבה - של שמחה ושל דאגה, של הודיה ושל תחינה...

שני הבתים הראשונים, מעמידים במרכזם את דמות האישה. הפסיחות יוצרות זרימה הממחישה את זרימת ההרהורים, התפילות והתחינות. סופו של הבית השני: "ציר הדלת זע" הוזח ממקומו אל הצד ומעביר את המיקוד מדמות האישה, הרעיה, אל דמות הדובר. אף הוא עומד בין לבין: "ואני בפתח המטבח ניצב", ורוחה של אמו לצידו. ההתבוננות באשה המדליקה נרות שבת הופכת אותו לשותף ברגעי החסד הללו והיא מועצמת לנוכח העובדה שהדובר, כילד, לא זכה לחוויה מסוג זה בהיותו בן למשפחה שנטתה להתבוללות. האם והאישה הופכות לאחת בשלשלת דורות של נשים יהודיות המקבלות פני שבת מלכתא.

בבית האחרון, כשחולף רגע השיא, מתעמעמים האש והאור ונשזרים בצלליות: אם ורעיה, ילדות וזקנה, חולין וקדושה, יום ולילה... הניגודים בשיר, מחד גיסא, והכפילויות, מאידך גיסא, הופכים את האישה למי שמחברת והופכת את העולם כולו לאחד. המלים מן השדה הסמנטי של זמן כגון: יום השישי, עוד מעט שבת, שעת חסד, רגע קל ועוד, מחברות את הרגע עם הנצח, וסיום השיר, "שעה שלובן

28. בראשית כח, יב.

השעווה זולג לאט לאט" מפוגג אט אט את החוויה ומותיר את הקורא נוכח טפטוף אחרון של שעווה, של דמעה, של הזמן החולף²⁹.

סיכום

במאמר זה ניסינו לסקור את גילויי המוטיבים של אור ושל אש בשירים שעניינם נרות השבת. שני המוטיבים הללו משמשים כדי ליצור אווירת מתח או הרמוניה.

בשירו של ביאליק מופרת ההרמוניה הדקה שהשיגה האם במאמציה, בשל הדמעה שנשרה מעינה וכיבתה את אור הנר. הדמעה הבוערת מהווה ייצוג פיגוראטיבי של סערת הנפש בה נתונה האם ובאורח פלאי, המעניק לסיום השיר ממד אגדתי, מציתה את הנר, נבלעת באורו וממלאה את הבית באור.

הבלדה של מנגר מציבה באופן דרמטי את האור והאש כקטבים מנוגדים המייצגים יהדות ונצרות. באמצעות התפתחותה של מערכת הצבעים בשיר מודגשים על אף אובדנה של הנערה, ניצחון זהב הנרות על צבע הכסף של הצלם, על שחור גלימתו של הנזיר ועל אודם האש והדם הניגר, וניצחונה הרוחני של היהדות על הנצרות.

שיריה של זלדה "פמוטות הכסף" ו"כאשר ברכתי על הנרות" נושאים אופי וידיי ומתארים את הדלקת הנרות כמצב של התבוננות פנימית, התעלות מעל לכאב והתפשטות מן הגשמיות. האש נמהלת בצבע הכסף של הפמוטות ובזהב הנרות. השיר "הדליקו נר" הוא ניסיון להאדיר את השבת ואת הנשמה היתרה גם בעולם של חולין והרס.

הסונטה של יעוז-קסט, בדומה לשירו של ביאליק, מתארת את האישה-האם מנקודת מבט של צופה מן הצד. ביאליק נותן פה לתפילת האם ולכאבה בעוד יעוז קסט משאיר את הדברים כשאלה פתוחה והופך את הקוראים לשותפים בהגיגיה של האישה. האור והאש נמסכים זה בזה ותורמים לאווירה ההרמונית של שעת חסד זו.

לסיום, תמונה של הרמוניה בין-זוגית ובין-דורית בערב שבת עולה בסיפורו של ש"י עגנון³⁰ "המטפחת"³¹ שנדפס לראשונה ב1932³².

29. על עולמו האמוני של המשורר איתמר יעוז קסט ועל תהליך החזרה בתשובה ראה במבוא של חנה יעוז לספר האור הלבן, שם עמ' 5-15, וכן בספרו של הלל ברזל, שירה והתגלות עקד, תל אביב, 2011 בפרק: "התגלות מכוונת שירה – שיריו של איתמר יעוז קסט" עמ' 129 ואילך.

האב השב מן היריד מביא לרעייתו מטפחת והיא עוטה אותה על ראשה בליל שבת. כאשר חוזרים האב והבנים מבית הכנסת קולט הילד את ההוויה ההרמונית של השבת בממדים קוסמיים: "השמים מלאים כוכבים והבתים מלאים נרות..." וכך גם בבית: "נרות דלוקין והשולחן ערוך...ומן התקרה ולמטה האירה הנברשת הגדולה בעשרה נרות, כנגד עשרת הדיברות..."³³. הבית שטוף אור – אור נרות השבת ואור עיניה של אימא. האור הוא המוטיב הדומיננטי בתיאור ללא אזכור האש.³³

ברגעים אלו מתבונן הילד באמו שהמלאכים, או אולי הרוח, משחקים בקישורי מטפחתה ומנסה לנצור את הרגע אשר יהפוך לימים לחוויית יסוד מכוונת בעיצוב עולמו האישי והיהודי: "באותה שעה עצרתי כל נשימה ונשימה שבי... ונסתכלתי באימא עליה השלום שהיא במעלה גדולה כל כך, ונתפעלתי התפעלות גדולה מיום השבת שניתן לנו לכבוד ולתפארת... אשרי מי שזכה שמלאכים טובים מנפנים על ראשו, ואשרי למי שהחליקה לו אמו את ראשו בלילי שבתות"³⁴.

יהי רצון שנזכה, אנו הנשים, שכל תפילות ותחנונים שאנו נושאות בשעת הדלקת נרות השבת תתקבלנה לרצון בפני בורא עולם, ונזכה כולנו בע"ה לקבל שבתות מתוך רוב שמחה ועושר וכבוד.

30. שמואל יוסף עגנון צ'אצ'קעס נולד בבוצ'אץ' שבגליציה ב־1887, אב תרמ"ז, ועלה לארץ בל"ג בעומר תרס"ז. כאן נטש לזמן מה את אורח החיים הדתי, אך חזר ודבק בו עד סוף ימיו. יצירתו הראשונה בארץ, "עגונות", פורסמה בשנת 1908. הוא חתם עליה בשם העט "עגנון" שהפך לימים לשמו הספרותי והרשמי. בשנת 1913 עבר לגרמניה, שם נשא לאשה את אסתר מרקס בשנת 1920. בגרמניה פגש את שלמה זלמן שוקן, שהפך להיות המו"ל שלו. ב־1924 פרצה שרפה בביתו, וכל כתבי־היד שלו עלו באש. בהמשך אותה שנה חזר ארצה ובנה ביתו בתלפיות שבירושלים שם התגורר כל חייו. בשנת 1966 זכה בפרס נובל לספרות. עגנון נפטר ב־1970. בתו, אמונה ירון, המשיכה לעסוק בהוצאה לאור של כתבים מעיזבונו.

31. שמואל יוסף עגנון, אלו ואלו, שוקן, ירושלים – תל אביב, תשכ"ז, עמ' רנ"ז-רס"ז.

32. ראה התייחסות לסיפור זה ולפרשנויות אחדות שלו אצל דינה לוין במאמרה "המטפחת כסמל מטאפיזי בסיפור החסידי וגלגוליה בסיפורי עגנון ובשירת אצ"ג". המאמר פורסם ב"דעת" בשנת תשס"ז. <http://www.daat.ac.il/daat/sifrut/maamarim/hamitpahat2.htm>

33. מוטיב האש עולה בהמשך הסיפור במבטו של העני אשר לו תימסר המטפחת "פצעים שהציצו מתוך פניו כעין עיניים של אש נראו" (שם עמ' רס"ז). ברגעים אלו מתלהט רוחו של הילד ולהט פושט באבריו. עם זאת, בפרק האחרון, בשובו לביתו ובראותו את אמו, נמסכת ההתרגשות ברגיעה והלהט מתפוגג ומפנה מקומו לחמימות נעימה. שם, עמ' רס"ז.

34. שם, עמ' רס"ג.